

ΕΚΤΑΚΤΗ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 5ΗΣ ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΥ 1998

ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΑΓΑΠΗΤΟΥ Γ. ΤΣΟΠΑΝΑΚΗ

Ο ΚΟΡΝΗΛΙΟΣ ΚΑΣΤΟΡΙΑΔΗΣ
ΚΑΙ ΤΟ ΑΓΩΝΙΣΜΑ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΟΜΙΛΙΑ ΤΟΥ ΑΚΑΔΗΜΑΤΚΟΥ Κ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Ι. ΔΕΣΠΟΤΟΠΟΥΛΟΥ

‘Η Τάξη τῶν Ἡθικῶν καὶ Πολιτικῶν Ἐπιστήμων εἶχε δόμοφώνως ἀποφασίσει νὰ προτείνει στὴν Ὀλομέλεια τὴν ἐκλογὴ τοῦ Κορνήλιου Καστοριάδη ὡς Ἀντεπιστέλλοντος Μέλους τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν. Ὁ θάνατος δυστυχῶς τοῦ διεθνῶς διασήμου αὐτοῦ Ἐλληνος λειτουργοῦ τῆς φιλοσοφίας, τὴν 27η Δεκεμβρίου 1997, ματαίωσε τὴ συνέχιση τῆς διαδικασίας γιὰ τὴν ὁλοκλήρωση τῆς ἐκλογῆς του.

‘Απόψε τιμᾶται ἀπὸ τὴν Ἀκαδημίᾳ ἡ μνήμη του, μὲ παρουσίαση τῆς προσωπικότητας καὶ τοῦ φιλοσοφικοῦ ἔργου του, βασισμένη σὲ γνωριμία ἐκ τοῦ σύνεγγυς καὶ ἀπὸ χρόνου μακρού.

Γνώρισα τὸν Κορνήλιο Καστοριάδη, ὅταν ἦταν πρωτοετὴς φοιτητὴς Νομικῆς. Διαπίστωσα εὐθὺς τὸν ὑπερπροκισμό του μὲ δυναμισμὸ πνευματικό. Ἔκτοτε χρονολογεῖται ἡ ἀδιάπτωτη φιλικὴ ἐπικοινωνία μας.

Εἶχε τότε ὁ Καστοριάδης τὴ συγγρωστὴ γιὰ προικισμένο ἔφηβο οὕηση τῆς οἰονεὶ παντογνωσίας εἴτε δυνατότητας γιὰ ὅρθη ἐρμηνεία τῶν πάντων, ὀφειλομένης στὴν κάποια οἰκείωσή του μὲ τὸν Μαρξισμό. Σύντομα, ὅμως, καὶ ὑπὸ τὴν ἐπήρεια τῆς πνευματικῆς ἀτμόσφαιρας τῆς συντροφιᾶς μας, δὲλγων φίλων, ἐννοῶ, φοιτητῶν εἴτε φοιτητριῶν καθὼς καὶ πτυχιούχων, ὅπου μὲ πρωτοβουλία μου καὶ ὑπὸ τὴ διεύθυνσή μου συζητούσαμε καίρια θέματα φιλοσοφίας, ἀρχισε νὰ μελετᾶ μὲ ἄκρα ἐπιμέλεια καὶ πολλὴ ἀπόδοση ἀρχαίους “Ἐλληνες φιλοσόφους, στὸ πρωτότυπο, καθὼς καὶ Γερμανοὺς κλασσικοὺς φιλοσόφους, ἐνῶ δὲν ἔπαυσε νὰ ἐντρυφᾶ σὲ Γάλλους ἐκλεκτούς λογοτέχνες. ‘Η συμμετοχὴ τοῦ Καστοριάδη στὶς συζητήσεις αὐτὲς ἦταν ἐνεργότατη καὶ δυναμικότατη. Ο ἔδιος τὶς ἀναπολοῦσε νοσταλγικὰ μέχρι τέλους

καὶ τὶς ἔκρινε πολύτιμες γιὰ τὴν κατοπινὴ αὐτο-παιδεία του. Ὁ Εκφραστικότατη εἶναι καὶ ἡ ἔντυπη ἀφιέρωση ἐνὸς κεφαλαίου τοῦ βιβλίου του «Les Carrefours du Labyrinthe» τοῦ 1978: «À Constantin Despotopoulos. En souvenir de ses séminaires de 1938-1942».

”Ηδη πρὸν φύγει τὸ 1945 γιὰ τὴν Γαλλία, σὲ ἥλικια εἴκοσι τεσσάρων ἑτῶν, εἶχε προβάλει εὐρύτερα τὴν δυναμική του πνευματικότητα, μὲ διαλέξεις εἴτε δημοσιεύσεις, ὅπου ἔντυπωσίαζε ὁ τόνος καινοτομίας, ἡ ἐμβρίθεια, ἡ δέξιοια, ἡ γόνιμη αὐτεμπιστοσύνη του. Καὶ εἶχαν οἱ κατακτήσεις αὐτὲς συντελεσθεῖ τότε, παρὰ τὴν δυσμένεια τῶν καιρῶν—πολέμου, Κατοχῆς καὶ μετακατοχικῆς ἀναταραχῆς—καὶ παρὰ τὴν σύνδρομη ἀνάλωση τοῦ πολυδύναμου χρόνου του σὲ οίονεὶ πολιτικὴ δράση μὲ διμηλίκους του ἢ καὶ νεωτέρους του.

”Αρχῆθεν εἶχε τὴν κλίση πρὸς τὴν πνευματικὴν αὐτοδιάπλασην καὶ τὴν προσωπικὴν δημιουργίαν. Ἡ κλίση αὐτὴ ἐπιτάθηκε στὴν πρώτη περίοδο τῆς ζωῆς του ἐκτὸς Ἐλλάδος, καθὼς διαπίστωσε τὶς μεγάλες ἐλλείψεις καὶ ἀδυναμίες τῶν θεωριῶν τῶν διάσημων τότε Γάλλων ἢ καὶ ἄλλων διανοητῶν. Καί, σὲ παραφωνίᾳ πρὸς τὸ περιβάλλον του, μὲ βαθιὰ πνευματικὴ περισυλλογή, δημιούργησε τὸν προσωπικὸν του ἥδη κόσμο, καὶ ὡς ἰδεολόγος τῆς πολιτικῆς ἴδιότυπος καὶ ὡς λειτουργὸς τῆς φιλοσοφίας μαχητικός.

Σὲ ἥλικια ὕριμη, ἀπὸ τὸ 1960 καὶ ὕστερα, ἐπιβάλλεται πιὰ εὐρύτερα, μὲ τὴν νοητικὴν ρώμην καὶ τόλμην του, μὲ τὴν πολὺ-επιστημονικὴν κατάρτισην καὶ μὲ τὴν γνήσια φιλοσοφικὴν συγκρότησην.

”Ἐκδηλα προβάλλει στὰ διπτοῖα του δημοσιεύματα ἢ ἐκπληκτικὴ ἐμβέλεια τοῦ πνευματικοῦ δυναμισμοῦ του, μὲ τὸ μέγα εῦρος καὶ βάθος τῶν πνευματικῶν του ἐπιδόσεων, ὡραΐσμένων συγγνῶν καὶ ἀπὸ τὴν ἀνταύγεια τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς ἢ καὶ τῆς κλασικῆς γερμανικῆς φιλοσοφίας. Συμβάλλει καὶ τὸ χάρισμά του καὶ ἡ δεξιοτεχνία του νὰ ἐπικαλεῖται κατὰ ποικίλους συνειρμούς καὶ ν' ἀποτιμάει δρθὰ κάποιες ἀπὸ τὶς θησαυρισμένες στὴ μνήμη του φιλοσοφικὲς ἢ ἐπιστημονικὲς ἔννοιες καὶ θεωρίες εἴτε κάποια σπουδαῖα γεγονότα καὶ σημαντικὰ πρόσωπα τῆς Ἱστορίας τῆς ἀνθρωπότητας.

Χαρακτηριστικὴ ἐκδήλωση τοῦ πνευματικοῦ δυναμισμοῦ του εἶναι καὶ ἡ ἐνεργότατη συμμετοχὴ του σὲ διεθνῆ Συνέδρια, ὅπου ἐμφανίζεται κριτικώτατος, ἐμβριθέστατος, συναρπαστικός, μάλιστα καὶ βίαιος κάποτε, συνεπαρμένος καθὼς ἥταν ἀπὸ τὴν σφοδρὴ βίωση τῶν λογισμῶν του.

”Ο προικισμένος αὐτὸς ἀπόδημος “Ελληνης, μὲ τὰ βιβλία του προπάντων φιλοσοφικοῦ ἔθους καὶ ὕφους, καρποὺς τεράστιου πνευματικοῦ μόχθου τῆς ρωμαλέας

διάνοιας του, εύτυχησε νὰ ἐδραιωθεῖ ἀπὸ τὸ 1975 καὶ ὅστερα ὡς κορυφαῖος Εὐρωπαῖος διανοητής, καὶ ἡ ἀπήχηση τοῦ ἔργου του νὰ ἐκτείνεται πέραν ἀπὸ τὰ δρια τῆς Εὐρώπης.

Μιὰ ἔνδειξη γιὰ τὴν πανευρωπαϊκὴ ἀπήχηση τοῦ ἔργου του εἶναι ὁ ἐκδομένος τὸ 1989 στὴ Γενεύη (ἀπὸ τὸν Οἶκο Droz) τιμητικὸς τόμος «Autonomie et Transformation de la Société: La philosophie militante de Cornelius Castoriadis».

’Ιδοὺ οἱ πιὸ χαρακτηριστικὲς ἀπὸ τὶς δημοσιευμένες στὸν τόμο αὐτὸν πραγματεῖες, εἴκοσι ἐννέα συνολικά:

Edgar Morin, Un Aristote en chaleur. Pierre Vidal-Naquet, Souvenirs à bâtons rompus sur Cornelius Castoriadis et Socialisme ou Barbarie. Eugène Enriquez, Cornelius Castoriadis: un homme dans une œuvre. Kan Eguchi, Un portrait de Castoriadis, penseur de l'autonomie. Vincent Descombes, Un renouveau philosophique. Fabio Ciaramelli, Le cercle de la création. Mihály Vajda, La philosophie de la création absolue. Francis Guibal, Imagination et Création: Sur la pensée de Cornelius Castoriadis. Bernhard Waldenfels, Der Primat der Einbildungskraft: Zur Rolle des Gesellschaftlichen Imagiaeren bei Cornelius Castoriadis. Agnes Heller, With Castoriadis to Aristotle; from Aristotle to Kant; from Kant to us. Joel Whitebook, Intersubjectivity and the Monadic Core of the Psyche; Habermas and Castoriadis on the Unconscious. Attilio Mangano, Castoriadis e il Marxismo. Evelyne Pisier, La pensée 68 de C. Castoriadis. Sergio Zorrilla, Peut-on réfléchir l'éthique dans le cadre d'une pensée comme celle de Castoriadis. Johann P. Arnason, The Imaginary Constitution of Modernity. Gerald Berthoud, Castoriadis et la Critique des Sciences Sociales.

Τὸ 1975 θεμελιώθηκε στερεὰ τὸ οἰκοδόμημα τῆς φιλοσοφίας τοῦ Καστοριάδη μὲ τὴν ἔκδοση τοῦ πεντακοσιοσέλιδου βιβλίου του *L'institution imaginaire de la société*. Εἴχα τὴν χαρὰ νὰ τὸ λάβω ἀπὸ τὸν ἵδιον μὲ τὴν χειρόγραφη ἀφιέρωση: «Γιὰ τὸν Κωνσταντῖνο Δεσποτόπουλο, ἀπὸ τὸν ὅποιον ὄχουσα γιὰ πρώτη φορὰ τὸν ζωντανὸ φιλοσοφικὸ λόγο - μὲ τὴν ἐλπίδα πώς δὲν θὰ ἀπογοητευθεῖ βλέποντας ὅσα συνέβαλε νὰ φυτρώσουν».

‘Η ἀνάγνωση λοιπὸν τοῦ ἐπιβλητικοῦ αὐτοῦ βιβλίου, ἄξιου νὰ θεωρηθεῖ opus maximum τοῦ συγγραφέα του, ὅχι μόνο δὲν μὲ ἀπογοήτευσε, ἀλλά, παρὰ κάποιες διαφωνίες μου πρὸς ὄρισμένες σελίδες του¹, μὲ γοήτευσε μᾶλλον στὸ σύνολό του, καὶ ἰδιαίτερα καθὼς ἀποτελεῖται ἀκριβῶς ἀπὸ «ζωντανὸ φιλοσοφικὸ λόγο». ’Αλλὰ καὶ

1. Βλ. βιβλιοκρισία μου στὸ περιοδικὸ «Νέα Έστία», 1976, σελ. 693-694.

ὅποιος ἀναγνώστης ἐπικοινωνεῖ γιὰ πρώτη φορὰ διαμέσου τοῦ βιβλίου αὐτοῦ μὲ τὸν πνευματικὰ βαθύπλουτο καὶ τολμητία συγγραφέα, συναρπάζεται, πιστεύω, ἀπὸ τὸ γνήσιο φιλοσοφικὸ πάθος του καὶ ἀπὸ τὴν ἔνταση καὶ εἰσδυση τοῦ λογισμοῦ του σὲ δυσεξιχνίαστες πτυχὲς ἑδραίων φιλοσοφικῶν προβλημάτων.

Παρουσίαση ἀναλυτικὴ τῶν περιεχομένων τοῦ βασικοῦ αὐτοῦ βιβλίου τοῦ Καστοριάδη χρειάζεται σειρὰ διαλέξεων ἐπὶ ὅρες πολλές. Ἀπὸ σεβασμὸ λοιπὸν τῆς νοηματικῆς του πυκνότητας περιορίζομαι νὰ ἐπισημάνω τὰ μεγάλα στὶς σελίδες του θέματα, ὅπως διαφαίνονται ἀπὸ τοὺς ἀντίστοιχους τίτλους τῶν μεγάλων κεφαλαίων: Στὸ πρῶτο Μέρος «Marxisme et Théorie Révolutionnaire», τρία μεγάλα κεφάλαια, «Le marxisme: bilan provisoire», «Théorie et projet révolutionnaire», «L'institution et l'imaginaire: premier abord». Στὸ δεύτερο Μέρος, «L'imaginaire social et l'institution», γραφῆς μεταγενέστερης τοῦ πρώτου Μέρους καὶ νοηματικῆς δομῆς προσωπικότερης, τέσσερα μεγάλα κεφάλαια, «Le social-historique», «L'institution social-historique: λέγειν et τεύχειν», «L'institution social-historique: l'individu et la chose», «Les significations imaginaires sociales». Οἱ τίτλοι αὐτοὶ μόλις ἀχνὰ προαγγέλλουν εἴτε ἀπηχθοῦν τὸν ἀπότοκο τῆς πνευματικῆς εὑμάρειας καὶ τοῦ κριτικοῦ οἰστρου τοῦ συγγραφέα, παφλασμὸ ἀναβλυστῶν νοηματικῶν συνειρμῶν.

Στὸ ἔρωτημα, ποιεὶς εἶναι οἱ κυριώτερες ἔννοιες, οἱ ἀφετηριακὲς τῶν ἀναπτύξεων τοῦ καστοριάδειου στοχασμοῦ στὸ βιβλίο αὐτό, ἡ ἀπάντησή μου εἶναι: ἡ «ριζικὴ φαντασία» καὶ τὸ «κοινωνικὸ-ίστορικό». Κατὰ Καστοριάδη, ἡ «ριζικὴ φαντασία», κρίσιμα διαφορετικὴ ἀπὸ τὴν κοινὰ ἐννοούμενη φαντασία, ξεχωρίζει, αὐτὴ κατ’ ἔξοχήν, τὸν ἀνθρωπὸ ἀπὸ τὰ ἄλλα ἔμβια ὅντα, καὶ αὐτὴ ἐπίσης, μὲ λειτουργικό της ὑποκείμενο τὸ «κοινωνικὸ-ίστορικό», ἐπιτελεῖ τὴν αὐτοθέσπιση τῆς κοινωνίας καὶ τὴν δημιουργία τῆς Ἰστορίας, τὴν διάπλαση τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὴν διαμόρφωση τοῦ πολιτισμοῦ. Εἰδικώτερα, οἱ ἐπιστημονικὲς ἐπιτεύξεις τῆς ἀνθρωπότητας χαρακτηρίζονται ὅχι τυχὸν ὡς ἀνακαλύψεις, ἀλλὰ ὡς ἐπινοήσεις, ὥστε κάθε νέα ἐπιστημονικὴ θεωρία νὰ παρουσιάζεται ὡς δημιουργημένη ἀπὸ τὴν ριζικὴ φαντασία ἐκ τοῦ μηδενός, σὲ λειτουργικὴ συνάρτηση ἐξ ἄλλου τῆς ριζικῆς φαντασίας μὲ τὸ κοινωνικὸ-ίστορικό. Ἀνάλογα, κάθε καλλιτεχνικὴ ἐπίτευξη χαρακτηρίζεται ὡς δημιουργία κάποιας μορφῆς, ἀνύπαρκτης πρὸν, ἐπιτελεσμένη ἀπὸ τὴν λειτουργικὰ μὲ τὸ κοινωνικὸ-ίστορικὸ συναρτημένη ριζικὴ φαντασία. Κατ’, παρόμοια, οἱ θεσμοὶ χαρακτηρίζονται ὡς δημιουργήματα ἐπίσης τῆς ριζικῆς φαντασίας ἐκ τοῦ μηδενὸς μὲ λειτουργικὸ της φορέα τὸ κοινωνικὸ-ίστορικό.

Ἐνθυμοῦμαι τὸν παλαιὸ διάλογό μας γιὰ τὸ προκείμενο ζήτημα, πρὸν φύγει ὁ Καστοριάδης ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα. Ὑποστήριξα ἐγὼ ἀπὸ τότε, ὅτι καὶ ἡ πιὸ μεγάλη

έφεύρεση, είτε ή κάθε δημιουργία, προϋποθέτει κάπως τὴν ὑπαρξήν δυνατότητας γι' αὐτήν, ἄγνωστης ή και ἀνυποψίαστης πρίν, και ἀποτελεῖ ἀνεύρεση τῆς προκειμένης δυνατότητας και οίονεὶ ἔξαγωγή της ἀπὸ τὸ χάος και ἀναγωγή της σὲ καθεστώς νοηματικῆς παρουσίας ή και τυχὸν ἐτοιμότητας πρὸς πραγμάτωση. Ἀνέλυα τὴν τριαδικὴν διάκρισην τῆς ἐνέργειας τοῦ ἀνθρώπου: θεωρία, πράξη, ποίηση, προεκφρασμένη κάπως ἀλλωστε ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλη. Ὁ Καστοριάδης ἀξίωνε βαθύτερη φιλοσοφικὴ ἔξήγηση γιὰ τὴ διάκριση πράξη-ποίηση, και παρουσίαζε πολὺ ἔντονο ἐνδιαφέρον ἀπὸ τότε γιὰ τὴν ποίηση ὡς δημιουργία οίονεὶ ἐκ τοῦ μηδενός.

Στὸν πρόλογο τοῦ ἐπιβλητικοῦ αὐτοῦ βιβλίου, «Ἡ φαντασιακὴ θέσπιση τῆς κοινωνίας» παρουσιάζει ὁ συγγραφεὺς μὲ ἀδρὲς γραμμὲς τὶς διαδοχικὲς φάσεις τῆς αὐτο-παιδείας του ἥ και τὶς σύστοιχες πνευματικὲς προβάσεις του γιὰ τὴ συγγραφὴ τοῦ ἔως τότε φιλοσοφικοῦ ἔργου του. Καὶ εἰναι αὐτὲς οἱ ἔξης: «Ἐως τὸ 1965 ἐπεξεργασία τῆς θεωρίας του γιὰ τὴν Ἰστορίαν ὡς δημιουργία ἐκ τοῦ μηδενός, τὴν αὐτοθέσπιση τῆς κοινωνίας, τὸ κοινωνικὸ φαντασιακό, τὸ κοινωνικὸ-ἰστορικό», μάλιστα και ἀναγωγή τους σὲ ἀφετηρία πρὸς ἀναστοχασμὸ τῶν πάντων. Ἀπὸ τὸ 1965 ἔως τὸ 1968 ἐπίμονη ἐπανεξέταση τῆς ψυχαναλυτικῆς θεωρίας. Ἀπὸ τὸ 1968 ἔως τὸ 1971 διαλογισμὸς σύντονος γιὰ τὴ γλώσσα. «Γετερα καὶ μέχρι τὸ 1974 μελέτη καινούργια τῆς παραδοσιακῆς φιλοσοφίας ὡς παραγώγου, ἀλλὰ και παράγοντος ἐπίσης, τοῦ κοινωνικο-ἰστορικοῦ ἐπὶ τρεῖς σχεδόν χιλιετίες, και ὡς προϊόντος ἴδιαίτερα τοῦ πνευματικοῦ μέρους μεγαλοφυῶν ἀνθρώπων, ἀπεργαστικοῦ ἐξ ἀλλου ἀρχαιότερων ἐπὶ ἐκατοντάδες χιλιάδες ἑτῶν πνευματικῶν ἐπιτεύξεων τῆς ἀνθρωπότητας.

Ἡ διακηρυγμένη στὸν πρόλογο αὐτόν, γιὰ τὴν περίοδο ἥδη πρὸ τὸ 1965, πρόθεση τοῦ Καστοριάδη πρὸς ἀναστοχασμὸ τῶν πάντων δὲν πρέπει νὰ θεωρηθεῖ ὡς ἐκδήλωση ἀπαράδεκτου ἔγωμού. «Ἄς θυμηθοῦμε τὴν παρόμοια ἔφεση τοῦ Descartes καὶ ἀλλων γνησιῶν φιλοσόφων. Σύμφωνη μὲ τὴ φιλοσοφία εἰναι ἡ τάση πρὸς ἀναμόχλευση και τῶν θεμελίων της, καθὼς ὁ φιλόσοφος ὑπέχει «λόγον διδόναι» και γιὰ τὰ ἔσχατα και γιὰ τὰ πρῶτα. Ἀλλο ζήτημα εἰναι, ὅτι παραμένει ἀνεπίτευκτη ἡ tabula rasa τῆς προγενέστερης φιλοσοφίας, δηλαδὴ ὅτι παρὰ τὴν πρόθεση γιὰ τὴ ριζικὴ αὐτὴ ἀναμόχλευση δὲν παύει ποτὲ ὁ φιλόσοφος, και ὁ πιὸ ρηξικέλευθος, νὰ ἐργάζεται μὲ νοητικὰ ἐργαλεῖα, ἔκγονα τῆς ἀπὸ αἰώνων δημιουργίας τῶν φιλοσόφων, ἥ κάπως και τῆς σύγχρονής του φιλοσοφίας· ὅπως τονίζει ἀλλωστε και ὁ ἴδιος ὁ Καστοριάδης, ἴδιαίτερα στὸν Πρόλογο τοῦ ἐκδομένου τὸ 1978 βιβλίου του «Les Carrefours du Labyrinthe» (σελ. 16 κ.éπ.) και στὸ ἐκδομένο τὸ 1997 βιβλίο του «Fait et à faire», εἰδικώτερα σὲ κεφάλαιο τοῦ ὕστατου αὐτοῦ βιβλίου, μὲ τίτλο: «Merleau - Ponty et le poids de l'héritage ontologique» (σελ. 157 κ.éπ.).

‘Ο τίτλος «Les Carrefours du Labyrinthe» (Τὰ σταυροδρόμια τοῦ Λαβύρινθου) τοῦ ἐκδομένου τὸ 1978 βιβλίου ἔμελλε νὰ μείνει πάγιος στὰ μεταγενέστερα μὲ φιλοσοφικὸ περιεχόμενο βιβλία τοῦ Καστοριάδη εἴτε ὡς ἐπίτιτλος εἴτε ὡς ὑπότιτλός τους, σὰν γιὰ νὰ ὑποδηλώνει τὸν χαρακτήρα τῆς φιλοσοφίας του, ἢ καὶ τῆς φιλοσοφίας γενικά. ’Εξ ἀλλοῦ ἡ χειρόγραφη πρὸς ἐμὲ ἀφιέρωση τοῦ βιβλίου τοῦ 1978 «Τοῦ Κώστα. ’Ακάμας χρόνος... αὐτὸς ἔσυτὸν τίκτων» ὑποσημαίνει χαρακτηριστικὰ τὴ μοίρα τοῦ φιλοσόφου ὡς ἀκάματου αὐτοδύναμου δημιουργοῦ.

Στὸν Πρόλογο τοῦ βιβλίου αὐτοῦ² ἔνυπάρχει φιλοσοφικὸς λόγος ἔξοχος, ἀν καὶ μὲ ὄφος πλημμυρίδας, χωρὶς φροντίδα γιὰ ἐγκοιτισμὸ τῶν ἐκφράσεων καὶ στοχασμῶν. Συνηχεῖ μὲ τὴ φωνὴ μου τῆς Ἰδιας ἐποχῆς ἡ φωνὴ τοῦ Καστοριάδη, καθὼς πειστικώτατα ὑποστηρίζει, ὅτι ἡ φιλοσοφία εἶναι ἀκατάλυτη, παρὰ τὴν ἀνάπτυξη τῶν τεχνικοποιημένων ἐπιστημῶν, καὶ σὲ ἀντίθεση πρὸς τὴ γνώμη τοῦ Heidegger καὶ ἀλλων· ἢ καὶ, ὅπως νομίζω, παραδέχεται εἴτε προϋποθέτει, ὅτι ἡ φιλοσοφία δὲν εἶναι σισύφειο ἔργο, οὔτε καὶ πηγελόπειο ἔργο. Διαυγέστατα προβάλλονται κρίσιμες πτυχὲς τοῦ βασικοῦ φιλοσοφικοῦ ἐρωτήματος, καθὼς ὁ κριτικὸς λογισμὸς τοῦ συγγραφέα μὲ δεξιότητα καὶ μὲ ἀνεση ἀνασκάπτει ὀλόρεγα καὶ βαθύτερα τὸ ἔδαφος τοῦ θεμελιακοῦ αὐτοῦ ἐρωτήματος, ἐνῶ καὶ συχνὰ διαλέγεται οἰκεῖα καὶ σεμνὰ πρὸς τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν ’Αριστοτέλη, πρὸς τὸν Kant καὶ τὸν Hegel. ’Αναλύεται ἡ ἀντινομικὴ σχέση τῶν φιλοσόφων πρὸς τὴν Φιλοσοφία: ἐνῶ δηλαδὴ ἀναγνωρίζουν τὴν ἴστορικότητα κάθε προηγούμενης φιλοσοφίας, προϋποθέτουν, σιωπηρὰ ἔστω, ὑπεριστορικὸ χαρακτήρα τῆς Ἰδιας τους φιλοσοφίας· καθὼς προσπαθοῦν νὰ φιλοσοφῶν ἀπὸ σκοπιὰ οἵονει ἀπόλυτη, σὰν νὰ βρίσκονται κάπως ἔξω ἀπὸ τὴν ’Ιστορία. (Τὸ βαρὺ αὐτὸ πρόβλημα, ὑπένθυμιζω, εἶναι γνώριμο στὴν ’Ιστορία τῆς Φιλοσοφίας. ’Ο Descartes μάλιστα καὶ διομάζει «ἀρχιμήδειο σημεῖο» τὴ σκοπιά του ὡς φιλοσόφου). ’Αναπτύσσεται πολλαπλὰ ἡ προβληματικὴ σχέση τοῦ σκέπτομαι πρὸς ὅτι σκέπτομαι καὶ πρὸς τὴν ἀλήθεια· καὶ χαρακτηρίζεται «αὐταπάτη γρονιμη καὶ ζωντανὴ» ἡ πίστη γιὰ δυνατότητα νὰ συλληφθεῖ τὸ πράγμα ὅπως εἶναι καθ’ ἔαυτό, καὶ ὡς αὐταπάτη ἐπίσης ἡ πίστη ὅτι προσφέρονται γιὰ μεθοδικὴ ἀμφισβήτηση τὰ πάντα καὶ ὅτι ἀξίζουν παραδοχὴ ὅσα ἔχουν μεγάλη σαφήνεια, καὶ μόνο αὐτά. Σὲ ἀντίθεση πρὸς τὴν ἔκδηλη αὐτὴ διαφωνία μὲ τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Descartes, ἐπιδοκιμάζεται ἡ κορυφαία ἔννοια τοῦ ’Αριστοτέλους «νόησις νοήσεως». Καταληκτικὰ δηλώνεται: ’Αδυνατοῦμε νὰ παραιτηθοῦμε ἀπὸ τὸν Λόγο (Raison), ἀν καὶ γνωρίζουμε τὴν ἀνεπάρκειά του, δηλαδὴ τὰ ὄριά του. ’Εξερευνοῦμε τὰ ὄρια του, ἐνῶ βρι-

2. Βλ. Βιβλιοκρισία μου στὸ περιοδικὸ «Νέα ‘Εστία» τῆς 1 Οκτωβρίου 1971, σελ. 1333-1334.

σκόμαστε μέσα του, δὲλλὰ καὶ δὲν ἔχομε τὴν δυνατότητα «λόγον διδόναι» γι' αὐτόν. 'Ἐν τούτοις δὲν εἴμαστε καὶ τυφλοὶ οὕτε χαμένοι. "Ἐχομε τὴν ἴκανότητα νὰ σαφηνίσουμε ὅ,τι σκεφτόμαστε, ὅ,τι εἴμαστε. 'Αφοῦ δημιουργήσαμε τὸν Λαβύρινθό μας, τὸν καταμετροῦμε τεμαχηδόν.

Τὸ πρῶτο Μέρος τοῦ ὥραίου αὐτοῦ βιβλίου ἔχει τίτλο τὴν ἐλληνικὴ λέξη Psyché καὶ περιλαμβάνει δύο κεφάλαια: «Epilégomènes à une théorie de l'âme que l'on a pu présenter comme science» καὶ «La psychanalyse, projet et élucidation». Περιορίζομαι νὰ ἐπισημάνω τὴν πειστικὴ δύναμη τῶν ἐπιχειρημάτων καὶ τὴν νοητικὴ ρώμη καὶ τόλμη τοῦ συγγραφέα τῶν δύο αὐτῶν πραγματειῶν. 'Η οὐσιαστικὴ ἀξιολόγησή τους προϋποθέτει γνώση βαθιὰ τοῦ ἔργου τοῦ Freud καὶ τῶν ἐπιγόνων του.

Τὸ δεύτερο Μέρος ἔχει τίτλο ἐπίσης ἐλληνικὴ λέξη: Logos· καὶ περιλαμβάνει καὶ αὐτὸ δύο πραγματείες: «Le dicible et l'indicible» καὶ «Science moderne et Interrogation philosophique». 'Η πρώτη πραγματεία, «Τὸ ρητὸ καὶ τὸ ἀρρητὸ», μοιάζει σὰν ἀραβούργημα φιλοσοφικοῦ διαλόγου μὲ θέμα τὰ ὄρια τοῦ λόγου, ἐννοημένου στὴν ἐκφραστικὴ λειτουργία του. Κεντρικὸ σημεῖο ἀναφορᾶς, μὲ κριτικὴ διάθεση, δὲλλὰ καὶ μὲ συμπάθεια καὶ σεβασμό, εἰναὶ δὲ φιλοσοφικὸς στοχασμὸς τοῦ Merleau-Ponty· ἐνῶ συχνὰ ὑπάρχει καὶ ἀπόγχος τῆς φωνῆς τῶν ἀρχαίων Ἐλλήνων φιλοσόφων. 'Η δεύτερη πραγματεία «Νεώτερη ἐπιστήμη καὶ φιλοσοφικὸ ἐρώτημα» εἶναι ἡ πιὸ ἐκφραστικὴ τῆς πολυ-ἐπιστημοσύνης τοῦ Καστοριάδη, θεμελιωμένης φιλοσοφικά. Τὰ κεφάλαια τῆς πρώτας καὶ τέταρτο, «Η κρίση τῆς νεώτερης ἐπιστήμης καὶ ὁ ἐπιστημονικὸς προσδευτισμὸς» καὶ «Τὸ πρόβλημα τῆς Ἰστορίας τῆς ἐπιστήμης», ἐνέχουν εἰσδυτικὴ σύλληψη τῶν συναφῶν μὲ τὴν ὅποια ἴστορικότητα καὶ τὴ λεγόμενη πρόσοδο τῆς ἐπιστήμης ζητημάτων. 'Εξ ἀλλου, τὰ κεφάλαια «Τὰ θεμέλια τῶν Μαθηματικῶν καὶ τὸ μὴ δεκτικὸ ἀποφάσεως (l'indécidable)», «Η κατάσταση τῆς Φυσικῆς», «Η σύγχρονη βιολογία-Ψευδοπροβλήματα καὶ ἀληθινὰ προβλήματα», «Οἱ ἀνθρωπολογικὲς ἐπιστῆμες» εἶναι βαθυσήμαντες ἐκφράσεις τῆς ἐπιστημολογικῆς ἐμβρίθειάς του καὶ τῆς φιλοσοφικῆς του διορατικότητας ἀναφορικὰ πρὸς καίρια τῆς σύγχρονης ἐπιστήμης προβλήματα. Κατ' ἔξοχὴν σὲ κάποιες σελίδες τῆς δεύτερης αὐτῆς πραγματείας ἐπιτελεῖται ἡ κατάδειξη τῶν πρεσβειῶν τῆς φιλοσοφίας ὡς κορυφωτικῆς τῶν ἐπιστημῶν καὶ θεμελιωτικῆς τῶν ἀρχῶν τους. Μὲ ἀναφορὰ στὶς ἀνθρωπολογικὲς ἐπιστῆμες ἴδιαίτερα, τονίζεται, ὅτι δίχως τὴ φιλοσοφικὴ ἀπορητικὴ δὲ ἀνθρωπος, ὡς φαντασία καὶ ὡς τάση αὐτονομίας ὑποδουλώνεται. 'Εξ ἀλλου, δηλώνεται, ὅτι ἡ φιλοσοφικὴ αὐτὴ ἀπορητική, ἡ λυτρωτικὴ τοῦ ἀνθρώπου ὡς ἀντικειμένου τῶν ἀνθρωπολογικῶν ἐπιστημῶν, ἔχει ρίζες στὴν πρακτικὴ τῆς πολιτικῆς, τῆς οἰκονομίας καὶ τῆς ψυχανάλυσης. ("Ἄς μοῦ ἐπιτραπεῖ νὰ σχολιάσω: τῆς τριπλῆς πρακτικῆς τοῦ Καστοριάδη στὸν πολύμοχθο βίο του).

‘Ως πρὸς τὶς προσπάθειες κάποιων στὸν αἰώνα μας γιὰ ἑνοποίηση τῆς μεθόδου τῶν ἐπιστημῶν, τὸ παλαιὸν αὐτὸν αἴτημα γιὰ scientia universalis, ὅραμα, ὑπενθυμίζω, καὶ τοῦ νεαροῦ Descartes, καὶ ἄλλωστε ἥδη αἴτημα τοῦ Raymundus Lullus στὸν ὕστερο Μεσαίωνα, διευκρινίζεται, ὅτι ἀπέβησαν ὅλες ἄγονες, ὡς οὐσιαστικὰ μὴ χειραφετημένες ἀπὸ τὴν παραδοσιακὴν Λογικήν· ἀλλὰ καὶ βεβαιώνεται, ὅτι χρειάζεται νέα Λογική, πρόσφορη γιὰ νὰ στηρίξει τὴν ἐπιστημονικὴν σύλληψην «ἀντικειμένων ὅπως τὰ στοιχειώδη μόρια καὶ τὸ κοσμικὸν πεδίον, ἡ αὐτοδιάπλαση τοῦ ἔμβιου ὄντος, τὸ ἀσυνείδητο, τὸ κοινωνικὸν-ἱστορικό».

Τὸ Μέρος τρίτο ἔχει τίτλο ἐλληνικὴ λέξην καὶ αὐτό: Koinônia· καὶ περιλαμβάνει δύο ἐπίσης πραγματεῖες: «Technique» καὶ «Valeur, Égalité, Justice, Politique: De Marx à Aristote et d’Aristote à nous».

Στὴν πραγματεία μὲ τίτλῳ «Τεχνικὴ» ὁ Καστοριάδης ἀντιμετωπίζει τὸ πρόβλημα «Τεχνικὴ» ἀπὸ τὴν σκοπιὰν τῆς πραξιολογίας καὶ ἀπὸ τὴν σκοπιὰν τῆς κοινωνιολογίας, καθὼς καὶ τῆς πολιτικῆς, δίχως μάλιστα παρατηρήσεις ἀπὸ σκοπιὰ ψυχαναλυτικής. Ἡ πραξιολογικὴ διερεύνηση τῆς οὐσίας τῆς τεχνικῆς ἐμφανίζεται σὰν νὰ ἐπιτελεῖται μὲ ἀφετηρία τὸν Ἀριστοτέλη καὶ τὸν Marx καὶ περιέχει νηφάλιες συλλήψεις τῶν ἀρθρωτικῶν στοιχείων τῆς τεχνικῆς, προπάντων ὅμως ὑπερνίκηση πιστεύω, τῆς θεωρίας περὶ «δημιουργίας ἐκ τοῦ μηδενός», μὲ ἀναγνώριση κάπως, ὅτι ἡ ὅποια δημιουργία εἶναι πραγματωση δυνατότητας ὑπαρκτῆς ἥδη καὶ ἀσύληπτης ἔστω πρὸν. Ἰδοὺ φράσεις τῆς σελίδας 231: «ἡ τεχνικὴ... ἐξερευνᾶ, ἀνακαλύπτει ἐνεργά, ἔξαναγκάζει νὰ φανερωθεῖ ὅτι ἡταν ἀπλῶς δυνάμει». Πολλὰ γνώριμα στοιχεῖα τῆς γύρω ἀπὸ τὴν τεχνικὴν προβληματικής διαφωτίζονται καὶ ταξινομοῦνται δρόμῳ, μὲ ἀναφορὰ πάντοτε καὶ στὴν κοινωνίαν ὡς φορέα τῆς μὲ τὴν ὑπαρξήν της συνυφασμένης τεχνικῆς, ἀπότοκής της καὶ συστατικῆς της. Ἐξ ἄλλου, διατηρεῖται ἡ προκατάληψη ἐναντίον τῆς πλατωνικῆς θεωρίας τῶν δημιουργικῶν ἐπιδόσεων τοῦ ἀνθρώπου, ἀδικη, νομίζω, καὶ ὀφειλόμενη σὲ παρερμηνεία τῆς λειτουργικῆς σημασίας τῶν «ἰδεῶν». Ἐντυπωσιακὴ πάντοτε εἶναι ἡ ἐμβρίθεια στὴν ἀνάλυση τῶν συναρτήσεων τῆς τεχνικῆς πρὸς τὴν κοινωνικὴν ὄργανωσην καὶ πρὸς τὴν πολιτικήν, μάλιστα καὶ τῆς ὑπὸ εὑρύτατη ἔννοια τεχνικῆς, ὅχι δηλαδὴ μόνο τῆς μεταβλητικῆς τῆς ὕλης καὶ μετατρεπτικῆς τῶν φυσικῶν δυνάμεων, ἀλλὰ καὶ τῆς διαπλεκτικῆς τῶν σχέσεων μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων.

‘Ἡ πραγματεία μὲ ὑπότιτλο De Marx à Aristote et d’Aristote à nous, γραμμένη κατὰ ὑπόδειξή μου καὶ παρότρυνσή μου, καὶ ἀφιερωμένη ἄλλωστε σὲ μένα, ἐπιβεβαιώνει τὴν βαθιὰ γνωριμία τοῦ Καστοριάδη μὲ τὰ κείμενα τοῦ Marx καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους, καὶ τὴν εὐχέρειά του γιὰ κριτικὴ συγκομιδὴ ἀπὸ τὰ ἔργα τους συμ-

περασμάτων ἔγκυρων και στὴν ἐποχή μας: περὶ τῆς ἀξίας ὡς ἔννοιας τῆς οἰκονομίας και περὶ τῆς ισότητος και τῆς δικαιοσύνης, αἰτημάτων-παλλαδίων τῆς πολιτικῆς.

Μου συγχωρεῖται, πιστεύω, ἡ παράλειψη νὰ παρουσιάσω τὰ περιεχόμενα τοῦ δευτέρου, τρίτου και τέταρτου βιβλίου τοῦ Καστοριάδη μὲ τὸν ἐπίτιτλο «Les Carrefours du Labyrinthe», και συγκεκριμένα τῶν μὲ τίτλους: «Domaines de l'homme», «Le monde morcelé», «La montée de l'insignifiance». Εἶναι ὅλα συντελεσμένα στὴν ὥριμη περίοδο τοῦ καστοριάδειου στοχασμοῦ και θέλγουν και διδάσκουν τὸν ἀναγνώστη, και ὑπεργέρουν τὴ διάνοιᾳ του πρὸς κριτικὸ ἀντίκρυσμα τοῦ ἀνθρώπου και τοῦ κόσμου και πρὸς αὐτηρὴ ἀξιολόγηση ἔργων και τάσεων τῆς ἐποχῆς μας.

Ἐπισημαίνω ἐξ ἄλλου τὸ πρόσφατο και ὕστατο βιβλίο τοῦ Καστοριάδη, μὲ ὑπότιτλο και αὐτὸς «Les Carrefours du Labyrinthe» και μὲ τίτλο «Fait et à faire». Τὰ δύο μέρη του ἔχουν πάλιν ὡς τίτλους τὶς ἐλληνικὲς λέξεις «Psyché» και «Logos»· και ἀποτελοῦν ἀποσταγματικὴ ἔκθεση τῆς φιλοσοφίας τῶν συγγραφέα τους. Προηγεῖται ὡς Εἰσαγωγὴ μὲ τίτλο ἀκριβῶς «Fait et à faire», κείμενο ἀπαντητικὸ σὲ κριτικὲς ἀντιμετωπίσεις τῆς φιλοσοφίας τοῦ και διασφητικὸ ἀντίστοιχα τῶν κρινομένων θεωριῶν του. Εἶναι τὸ κείμενο αὐτὸ ἔκφραση κατ' ἐξοχὴν τῆς ζήρεμης αὐτογνωσίας τοῦ ἀκάματου λειτουργοῦ τοῦ πνεύματος. ‘Ο ἴδιος τὸ χαρακτηρίζει «ἀπολογισμὸ - πρόγραμμα»· και προσθέτει στὶς ὁ τίτλος «Fait et à faire» προσφέρεται ὡς ὑπότιτλος γιὰ ὅποιο γνήσιο κείμενο φιλοσοφίας.

Μὲ ἰδιαίτερη συγκίνηση θυμῷμαι τὴν ἀφιέρωση, τὴν ἰδιόχειρα γραμμένη στὴν πρώτη σελίδα τοῦ ὕστατου αὐτοῦ βιβλίου τὸν μήνα Μάρτιο 1997: «Γιὰ τὸν Κωνσταντῖνο Δεσποτόπουλο, τὸν δάσκαλο και φίλο».

‘Ο πυκνὸς πλοῦτος νοημάτων, ὁ περιεχόμενος στὸ ἀπολογητικὸ αὐτὸ ἡ και προγραμματικὸ σὲ κάποιο βαθμὸ κείμενο «Πεπραγμένα και πρακτέα», διαφαίνεται και ἀπὸ τίτλους κεφαλαίων του, ὅπως Ontologie, Psyché et Société, Sens et Validité, Autonomie: l'éthique, Autonomie: la politique» Περιορίζομαι νὰ ἐπισημάνω ἐλάχιστα, ὅπως τὶς εὔστοχες ἐξηγήσεις γιὰ τὴν ἀδυναμία ἡ και τὴ μὴ ἀνάγκη νὰ θεμελιώσομε λογικὰ τὸ κύρος τοῦ Λόγου ὡς πηγῆς ἡ ὄργανου λογισμοῦ, και τὴν ἔξαρση τῆς αὐτοθεσίας τοῦ Λόγου και τῆς ἀπεριόριστης ἀπορητικῆς του ἵκανότητας· ἀλλὰ και τὴ συμπλήρωση εἴτε διόρθωση τῆς καστοριάδειας θεωρίας γιὰ «δημιουργία ἐκ τοῦ μηδενὸς» στὴν ἐπιστήμη. Γράφει τώρα ὁ Καστοριάδης, στὸ κεφάλαιο Sens et Validité: «‘Ο Νεύτων δὲν “ἀνακαλύπτει”, ἐφευρίσκει και δημιουργεῖ τὴ θεωρία τῆς βαρύτητας· ἀλλὰ ἡ δημιουργία αὐτὴ συναντᾶται κατὰ γόνιμο τρόπο μὲ “ὅτι εἶναι” και συναντᾶται μὲ αὐτὸ “σὲ κάποιο στρῶμα του”» (σελ. 51. Πρβλ.

σελ. 237 ή καὶ σελ. 14-17, καθὼς καὶ «Domaines de l'homme», σελ. 419-455). Προσθέτω, ἀπὸ τὸ ἕδιο κεφάλαιο, τὸν ὄρισμὸ τοῦ «έμεῖς»: «έμεῖς σημαίνει ὅντα ψυχικὰ (προσδιορισμένα λοιπὸν ἀπὸ τὸ ἀσυνείδητο) καὶ ὅντα κοινωνικὸ - ἴστορικὰ (προσδιορισμένα λοιπὸν τὴν θεσπισμένη κοινωνία μας) καὶ πάντοτε ὅντα δι' ἔαυτα (ύποχρεωτικὰ λοιπὸν τοποθετημένα, καὶ μάλιστα ὑπὸ τὴν πιὸ ἀφηρημένη ἀποψῆ, σὲ μιὰ "σκοπιὰ" ποὺ βλέπει κατὰ μία "προσπτική", δημιουργεῖ κάποιο νόημα καὶ τὸ δημιουργεῖ ἀναγκαῖα ἐντὸς ὁρίζοντος κλειστοῦ)» (σελ. 49-50). Καὶ ἀξίζει νὰ παραθέσω ἐπὶ πλέον, ἀπὸ τὸ κεφάλαιο «Autonomie: la politique», ἔκφραση τῆς μέχρις ἀθυριστομίας παρρησίας τοῦ Καστοριάδη, ἀκόμη καὶ τὸ 1989 σὲ ἡλικίᾳ ἔξηντα ἐπτά ἔτῶν: «"Οτι οι σαλτιμπάνκοι τοῦ "νεο-φιλελευθερισμοῦ" ἐπέτυχαν, εύνοημένοι ἀπὸ τὴν πολιτικο-ἰδεολογικὴ ἀτμόσφαιρα τῶν δεκαπέντε τελευταίων ἔτῶν, νὰ ἀναπτύξουν ἔνα προπέτασμα καπνοῦ ἐπάνω στὰ ἔρεπτα, θὰ ἦταν δυνατὸν νὰ ἔξαπατήσει τοὺς κακοὺς δημοσιογράφους, ὅχι τοὺς διανοητές» (σελ. 71-72).

Τὸ ὑπὸ τίτλῳ Psyché Μέρος τοῦ βιβλίου ἀποτελεῖται ἀπὸ κείμενο γραφῆς τοῦ 1991, συνέντευξή του συγκεκριμένα τῆς 15ης Ιουνίου 1991. Στὴ συνέντευξη αὐτὴ ἐφωτᾶται ὁ Καστοριάδης, ἀπὸ τὴν κόρη του Σπάρτα καὶ τὸν Jean-Claude Pollack, γιὰ τὴν πνευματική του ὀφειλὴ στὸν Marx καὶ στὸν Freud, ὡς τοὺς δύο κατ' ἔξοχὴν παιδαγωγούς του, καθὼς ὁ τονισμὸς τοῦ «κοινωνικό - ἴστορικοῦ» φαίνεται σὰν νὰ ἔχει ρίζες στὸν ἀρχικὸ ἐπηρεασμό του ἀπὸ τὸν Marx, καὶ ἡ ἔξαρση τῆς «ριζικῆς φαντασίας» σὰν νὰ ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν ἀντιμέτρησή του μὲ τὸν Freud. Καὶ ὁ Καστοριάδης στὴν ἀπάντησή του ἀπαλύνει τὴν ὀξύτατη παλαιότερη κριτική του καὶ τῶν δύο περίφημων αὐτῶν διανοητῶν καὶ ἀναγνωρίζει: «Ως πρὸς τὸν Marx, ὅτι ἀναμφίβολα ὑπῆρξε μέγας διανοητής καὶ προπάντων μᾶς ἔμαθε, ὅτι πρέπει νὰ βλέπομε τὴν κοινωνία σὰν ὀλόττητα, λειτουργική, ἀλλὰ καὶ διασπασμένη, μάλιστα λειτουργικὴ στὴν ἕδια τὴν διάσπασή της, διασπασμένη στὴν ὅποια της λειτουργικότητα· ὡς πρὸς τὸν Freud, ὅτι παραμένει ἀληθινὸ τὸ πιὸ οὐσιαστικὸ μέρος τῆς θεωρίας του, ἀλλὰ χρειάζεται νὰ προχωρήσουμε πολὺ πιὸ μακριά, δι' τι ἀρχισε νὰ ἐπιχειρεῖ ὁ ἕδιος ὁ Καστοριάδης, ἀφότου ὕστερα ἀπὸ τὸ 1960 οἰκειώθηκε μὲ τὴν ψυχανάλυση καὶ θέλησε νὰ συνδυάσει τὴν ψυχαναλυτικὴ ἔρευνα μὲ τὴν πολιτικὴ προβληματική. Παρατηρεῖ ἔξ ἄλλου, γιὰ τὴν ριζικὴ φαντασία, ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης εἶχε ἥδη συλλάβει τὴν ὑπαρξὴ της, ἀλλὰ παρέλειψε νὰ ἔξαρει τὴν σημασία της καὶ προτίμησε νὰ πραγματεύσῃ τὴν «δεύτερη» φαντασία, τὴν κοινὰ ἔως σήμερα παραδεγμένη, τὴν στερημένη ἀπὸ δημιουργικότητα, καὶ ὅτι ἄλλωστε κάτι παρόμοιο ἔπραξε καὶ ὁ Kant. Στὴν ἕδια συνέντευξη διευκρινίζει ὁ Καστοριάδης μὲ ποιὸ τρόπο ἐννοεῖ τὴν «ἐκ τοῦ μηδενὸς δημιουργία» ὡς πρὸς τὴν διάσταση, τὴν θεσπιστικὴ ἥ καὶ συστατικὴ τῆς κοινωνίας καὶ τῆς Ἰστορίας: «Εἴναι ὁ τρόπος ὑπάρξεως ποὺ δημιουργοῦν οἱ ἀνθρω-

ποι σὲ κοινωνία, κάθις φορά ἐκ τοῦ μηδενός, ώς πρὸς ὅ, τι ἀληθινὰ σπουδαῖο, τὴ μορφὴ δηλαδὴ ἢ τὴν ἵδεα· οὐδέποτε ὅμως στὸ μηδέν ἢ μὲ τὸ μηδέν, γιατὶ πάντοτε χρησιμοποιοῦν κάτι ποὺ ὑπῆρχε ἥδη» (σελ. 87. Πρβλ. σελ. 228). Γενικὰ στὴ συνέντευξη αὐτὴ ἔκφράζεται ὁ ὄψιμος Καστοριάδης. Χαρακτηριστικὰ εἶναι τὰ συζητούμενα θέματα: *Passion et connaissance, Psychoanalyse et philosophie, De la monade à l'autonomie, la construction du monde dans la psychose.*

Τὸ Μέρος τοῦ βιβλίου μὲ τίτλο *Logos* περιλαμβάνει ἔκφράσεις τοῦ Καστοριάδειου στοχασμοῦ προκλημένες ἀπὸ τὴ συγκυρία τῶν περιστάσεων: συμμετοχὴ σὲ τιμητικὸ τόμο εἴτε συλλογικὸ ἔργο, διαλέξεις, ὅπως στὴ Φλωρεντία ἢ στὴ Μελβούρνη ἢ καὶ σὲ παρισινὸ *Πανεπιστήμιο*. Περιορίζομαι στὴν ἐπισήμανση κάποιων ἀπὸ τὰ κύρια θέματα: «Création et autonomie», «Hétérogénéité et création», «L'imagination du sujet-Philosophie», «L'imagination du sujet - Freud», «Sublimation, pensée, réflexion». Ἀλλὰ καὶ τονίζω τὴν ὕδιαίτερη ἀξία τῶν ἀντίστοιχων ἀναπτύξεων, ἐπιτευγμάτων ἀκρας ὡριμότητας, χαρακτηρισμένων καὶ ἔξοχὴν ἀπὸ ἐμμετρία λογισμοῦ καὶ γλαφυρότητα *ὅφους*.

Ἐκθαμβώς μένει συχνὰ ἐμπρὸς στὸ φαινόμενο Καστοριάδης ὁ αἰσθαντικὸς μελετητὴς ὅποιου φιλοσοφικοῦ βιβλίου του: Εἶναι σὰν νὰ δέχεται θέρμη καὶ λάμψη ἀπὸ ἔνα πυρακτωμένο ἐγκέφαλο καὶ σὰν νὰ εἰσδέχεται πνευματικὸ νάμα βαθύβλυστο καὶ πολυδύναμο.

Ἐνας ἀπὸ τοὺς συγγραφεῖς τοῦ ἀφερωμένου τὸ 1989 στὸν Καστοριάδη συλλογικοῦ συγγράμματος χαρακτηρίζει τὸν ἀπόδημο *«Un Aristote en chaleure»*, πρὸς ὑποσήμανση, πιστεύω, διπλή: τῆς ἐκπληκτικῆς, φιλοσοφικὰ ἐδραιωμένης, πολυ-ἐπιστημοσύνης του, ἀλλὰ καὶ τοῦ θερμούργον πάθους τῆς ἀτρύγετης διάνοιας του. — *«Ἄξιος συγχωρηθεῖ, πρὸς ἔξήγηση κάπως τοῦ φαινομένου Καστοριάδης, νὰ ὑπειμήσομε τὸν δρισμὸ τοῦ *«εὔφυου*» ἀπὸ τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν καθορισμὸ ἀπὸ τὸν Ἱδιον τοῦ ὑπαρξιακοῦ τρόπου, τοῦ ἀναγκαίου γιὰ τὴν ἀναγωγὴ τοῦ *«εὔφυου»* σὲ πνευματικὰ ὡριμη προσωπικότητα: ὁ *«εὔφυης*», *«ραδίως τι μανθάνοι...* καὶ... ἀπὸ βραχείας μαθήσεως ἐπὶ πολὺ εύρετικὸς εἴη οὖς ἔμαθεν»* (Πολιτεία 455b). *«νοῦς οὐκ ἔνεστιν αὐτῷ, δεῖται δέ, τὸ δὲ οὐ κτήτον μὴ δουλεύσαντι τῇ κτήσει αὐτοῦ»* (Πολιτεία 494d). Καὶ πραγματικὸ Καστοριάδης ὅχι μόνο ὑπῆρξε *«ἀπὸ βραχείας μαθήσεως ἐπὶ πολὺ εύρετικός... οὖς ἔμαθεν»*, ἀλλὰ καὶ μόχθησε ὅσον ἐλάχιστοι γιὰ νὰ κατεργασθεῖ τὶς ψυχικὲς δυνάμεις του καὶ νὰ ἀποκτήσει τὴν ὑψηλὴ νοημοσύνη.

Στὸ ἐνδεχόμενο, πολὺ ἀπαιτητικό, ἐρώτημα, ποιὰ ὑπῆρξε ἢ καίρια συμβολὴ τοῦ Καστοριάδη στὴν προαγωγὴ τῆς φιλοσοφίας ἢ τῶν ἐπιστημῶν, ἢ ἀπάντησή μου εἶναι ἡ ἔξῆς: Θὰ μοῦ ἥταν πολὺ δύσκολο, ἂν μὴ ἀδύνατο, νὰ ἀπαντήσω μὲ δικρ-

βεια και πληρότητα σε παρόμοιο έρώτημα για τὴν καίρια συμβολὴ και τοῦ πιὸ μεγάλου ἀναγνωρισμένου φιλοσόφου. ‘Τπαγορεύονται, πιστεύω, ἀπὸ τὴν πνευματικὴν ἐντιμότητα ὅχι ἡ ἐπιζήτηση τῆς πρωτοτυπίας, ἀλλὰ ἡ ἀναζήτηση ἀπλῶς τῆς ἀλήθειας και τῆς ὁρθότητας, ἔστω και ἀν κάτι ἀπὸ αὐτὲς ὑπάρχει στὸ ἔργο ἥδη προγενεστέρου φιλοσόφου εἴτε λειτουργοῦ ἐπιστήμης. ‘Η σύλληψη και ἡ πρόσφορη ἔκφραση τῆς ἀλήθειας και τῆς ὁρθότητας, εἴτε μὲ συναγωγὴ ἀπὸ τὰ ἔργα προγενεστέρων εἴτε μὲ προσωπικὴ προπάντων ἐπινόση, ἀποτελεῖ γνήσιο πνευματικὸν τρόπαιο και στοιχεῖο πνευματικῆς μεγαλοσύνης. ‘Ο φιλόσοφος ἴδιαιτερα, παρὰ τὴν ἀναμόχλευση τῶν πάντων, εἶναι και ὁ κληρονόμος τῶν πάντων. Και αὐτὸς ἵσχει γιὰ τὸν Καστοριάδη κατ’ ἔξοχήν.

‘Τπῆρξε ὁ σήμερα τιμώμενος φιλόσοφος ὅχι ἀπλῶς ἀναμοχλευτής, ἀλλὰ και ἀνακαινιστής, μάλιστα και ρηξικέλευθος δημιουργός, στὴν πολύμοχθη προσπάθειά του νὰ συλλάβει ἀκέραιη τὴν ἀλήθεια γιὰ τὸν ἄνθρωπο και τὴν κοινωνία, γιὰ τὴν ἱστορία και τὸν πολιτισμό. ‘Ἐπλασε πολύτιμες γιὰ τὴν ἔρευνα ἔννοιες, εἰσέδυσε μὲ τόλμη σὲ διάσημες θεωρίες και πρόβαλε τὶς ἀστοχίες τους ἢ τὶς ἀμετρίες τους, ἀποτόλμησε καινούργιες θεωρίες, συνθετικὲς προφιλοσοφίας ἀπὸ διάφορες ἐπιδόσεις τοῦ πνεύματος. ‘Εξ ἀλλου, ἡ ἐποχή μας δὲν προσφέρεται γιὰ οίονεὶ πρωτόβλαστη φιλοσοφία, ὅπως ὅταν ζοῦσαν και δροῦσαν ὁ Ἡράκλειτος και ὁ Παρμενίδης· εἶναι κατάφορη ἀπὸ βλαστοὺς φιλοσοφίας, ἀλλὰ και ἀπὸ ζιζάνια και σαπρόφυτα. ‘Ο Καστοριάδης ἔδρασε πνευματικὰ ἐντὸς αὐτῆς· και μὲ τὴν ἀδιάλειπτη ἔργασία του ἐπιδίωξε τὴν κάθαρση τοῦ ἔδαφους τῆς φιλοσοφίας ἀπὸ ζιζάνια και σαπρόφυτα και τὴ διευθέτησή του πρὸς διαυγέστερο ἀνοιγμὰ και γνησιότερη γονιμότητα, μὲ τολμηρὸν κλάδεμα ρωμαλέων δένδρων και μὲ πολυφρόντιστο φύτεμα θαλερῶν βλαστῶν. Οἱ ἔρχομενες δεκαετίες θὰ κρίνουν τὸν βαθμὸν τῆς ἐπιτυχίας του. Βέβαιο εἶναι, ὅτι ὁ βίος του, ἴδιαιτερα στὴν περιόδο τῆς ὡριμότητας, εἶχε ταυτισθεῖ μὲ τὸ ἀγώνισμα τῆς φιλοσοφίας. Σ’ αὐτὸν ἀνάλωσε ὁ ἡρωϊκὸς αὐτὸς χαομάχος τοῦ πνεύματος και τὴ βιολογικὴ του ἴκμαδα· ἐπαλήθευσε τὸν στίχο του Giordano Bruno «Ο μέγας θηρευτὴς γίνεται θήραμα». Τὸ πάθος του και τὸ ἔργο του ἀγήκουν ἥδη στὴ φαντασμαγορία τῆς Ἰστορίας τῆς Φιλοσοφίας.